

Yeni əsrin köhnə sindromu - Xəsislik

Orta məktəbin 9-10-cu siniflərində oxuyanda şeirlər yazırdım. Təbii, hansısa qəzet səhifəsində dərc olunmaq istəyim də aşırı-daşırı. Belə məsələlərə daha çox yaradıcı insan münasibətilə yanaşan atam hər dəfə mənim ilk qələm təcrübələrimi oxuyub, dodaqaltı gülümsünür, sirli bir təbəssümlə “çap olunmağa tələsmə” - deyib tez də mövzunu dəyişirdi. Mən 11-ci sinifdə də oxuyanda da belə oldu. Atam yenə də “tələsmə” dedi. Ali məktəbin birinci kursunu da çap olunmaq is-

təyim eyni sirli təbəssümlə qarşılandı. Ancaq bu dəfə əlavəsi də oldu: “Çalış öz üslubunu tap, sözə qarşı xəsis ol”... Bu “üslub axtarışı” olan şey nəydisə, heç özüm də bilmədən məni Q.Q.Markesin, V.Folknerin, Heminqvayın, Herman Melvilin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Anarın, Elçinin və başqalarının çoxsaylı cildlərindən keçirdi. Bu cildlər mənə sözün sanballı, xəsis boyalarla verilən ənginliyini anlatdı. Sözə münasibətdə xəsis olmağın zəngin üfüqlərini açdı önümdə. Burası öz yerində... Ancaq cəmiyyət, insanlıq üçün çox ağırlı olan xəsislik sindromu haqqında yazmaq istəyimin yolunu da bağlamadı... Gördüm ki, bu sindromun dünya ədəbiyyatından keçən bir ayrı üzü də varmış.

Bu aləmi özlərinə məxsus xarakterik simaları ilə çoxsaylı obrazlar sistemi, qalereyası izləyir. Ən müxtəlif baxış bucaqlarından nəzər salınsa da, dönə-dönə çözülsə də, bu mövzuya qayıdış ehtiyacı vaxtaşırı fikri, düşüncəni özünə çəkir. Necə ki, qədim Roma yazıçısı Tit Mark Plavtdan yönü bəri Aristofan, Şekspir, Balzak, Molyer, M.F.Axundzadə və başqaları eyni mövzu üzərinə dönə-dönə qayıtmışlar... Ancaq ha yazılır, göstərilir, deyilir, gorbagor olmur ki, bu naqis xislət... Xərçəng kimidir. Bütün zamanların belasıdır. Kök atır. Yeni dövrə yeni sifətlərlə adaptə olunur. Beləliklə, ədəbiyyatın məşhur tiplərini, bu tiplərin xislətlərini əsrdən-əsrə, ölkədən-ölkəyə daşıyırlar. Həmin daşınmışlar haqqında yazmaq istəyirəm.

Olduqca, həddən ziyadə gülüş, ironiya doğuran bir

səhnədir, elə bir o qədər də ağrılı, acı göz yaşı doğuran gerçəklik...

Deməli, heç gözləmədiyi halda ağzına qədər dolu qızıl küp tapmış Evklion sahib olduğu xəzinəni gözəndən iraq yerdə saxlamaq üçün hər cür cəfaya qatlaşmalı olur; çoxsaylı çalalar qazır, yatıb-dincəlməyi özünə qadağan edir, xidmətçiləri qarabaqara izləyir, doğma qızının qayğısına qalmaq belə unudur... Ən gülməlisi (eyni zamanda da ağlamalısı) o olur ki, həyatda eşələnən xoruzdan belə şübhələnməyə başlayır. Şəklənir. Elə bilir xoruz onun gizli xəzinəsinin izinə düşüb, yeri eşməsi, vurnuxması qızıl küpünü əldə etməsi üçündür.

Xəsislik dünya ədəbiyyatında bu mövzuda yazılmış ilk əsərin baş qəhrəmanı Evklionun həyatını zülmətə belə çevirir. Evklion, qədim Roma yazıçısı Tit Mark Plavtin "Xəzinə"sinə bu miskin görkəmilə düşür. Bu mövzu dünya ədəbiyyatına bu miskin xislətdən şəxələndir. O yerə qədər ki, görkəmli fransız yazıçısı J.B.Molyer dünyaca məşhur "Xəsis" komediyasını yazarkən "Xəzinə" sahibinin utancverici cizgilərindən, əsərdə təsvir olunan hadisələrin gedişindən bol-bol istifadə etmişdi. O yerə qədər ki, bu bəhrələnmələr çox vaxt eyniyyət təşkil edir... Və ən qəribəsi də odur ki, bu bənzəyişə görə heç cənab Molyeri qınamaq da olmur. Çünki xəsisliyin gerçək mənzərəsi belədir.

Bu, üçkünc tikana bənzər elə bir xislətdir ki, hansı üzünə çevirərsən, qarşına eyni biçimdə çıxacaq. Elə dünya ədəbiyyatı xəsislərinin bir-birinə bənzərliyi, əksər halda bir almanın iki üzünə oxşamaları da bu məlum xislətdən irəli gəlir. Təbii ki, hər bir xəsisin öz milli kimliyi, yaşadığı zaman, mühit və coğrafi ərazi nəzərə alınmaqla...

Bu mövzuda ən diqqətçəkən cəhət ondan ibarətdir ki, zamanın, vaxtın, vədənin yaşı min illərlə ölçülən əvəzlənmələri artıq əsrlərarası mirasə dönmüş xəsisliyin təbiətində heç bir dəyişikliyi nail olmayıb. Yəni xəsislik sindromu öz təbiətinə xilaf çıxmayıb. Gözdəqulaqda olmaq həssasiyyəti, təşvişi, instinkti sayıqlıq həyəcanı bir əldən o biri ələ ötürülüb. Ola bilsin ki, xəzinə miqyası, tutumu bu təlaşların üstünə yeni və daha

tələtömlü, səksəkəli çalalar gətirib, zəncirvari bağlılıqlar, instinkti əlaqələr şəbəkəsi meydana gətirib. Ancaq bu mərzinin toyuq, cücə, xoruz eşələnməsindən belə, ən cüzi titrəyişə, hərəkətliyə qarşı səksəkəsi dəyişməyib, eynilə Evklionun qorxu, təlaş dolu durumunu anladır. Yəni "bu səri-çəşmə əzəldən bulanıb, ey qafil..." Şekspirin "Venesiya taciri"ndəki Şeylok, Balzakin, "Qobsek"indəki Qobsek, Molyerin "Xəsis"indəki Qarpaqon, M.F.Axundzadənin "Hacı Qara"sındakı Hacı Qara eyni bulantılardan gəlir. Aristofan (e.ə. 446-cı il) "Sərvətində eyni xudbinliyin faciəsini anladıb. Fərq dövrün diktəsindən irəli gələn və yazıçı mövqeyi, yazıçı şəxsiyyətilə şərtlənən cəhdlərdədi... Bu mövzuda kim hansı hədəfi vurmaq istəyibse, o yeri nişan alıb. Bütövlükdə, bütün xəsislərin bir düşkünlüyü, eyni mərzəli var.

Onlar, bir əsas cəhət birləşdirir ki, istənilən halda ən yaxın ətraflarının dili, əli, oyunları vasitəsilə ələ verilir, ifşa olunurlar. Onların əməlinəndən ilk növbədə öz yaxın ətrafları, doğmaları əziyyət çəkir, utanc hissi keçirirlər.

Həyatda dibi olmayan bir çəllək, quyu acgözlüyü yaşayan bu bədbəxt tiplər "nə özüm, nə də başqaları" düşüncəsinin daşıyıcılarıdır. Onların achiqları pula, sərvətə olan düşkünlükdür. Axmaqlıqları üzərinə xəsislik mərzəli də əlavə olunmuş bu insanlar üçün artıq, hazır bir yarlıq mövcuddur: "Xəsis!" Hansı zaman və məkan daxilində yaşayıb, fəaliyyət göstərmələrindən asılı olmayaraq, bu xislət onları eyniləşdirir. Deyək ki, Plavtin xəsis qəhrəmanı Evklion bir parç suya qənaət məqsədilə üzünü göz yaşsı ilə belə yumağa başlayırsa, Molyerin Qarpaqonu 10-15 nəfər qonağı 5-6 nəfərlik yeməklə yola verməyin üsulunu icad edir. Mirzə Fətəlinin Hacı Qarası pul üstünə pul gətirmək naminə ömrünün ixtiyar çağında qaçaqmalçılığa qurşanmağı belə özünə rava bilir. Bu xarakterli ilk növbədə var-dövlətə olan hərislik birləşdirir. Fransız Jan Rasinin faciə qəhrəmanı Fedra günahlarının bağışlanması üçün Allaha yalvarmaq əvəzinə göydəkinə deyil, özünün yerdəki Allahına - qəlbində daşdığı İppolita üz tutduğu kimi, xə-

sislik mərzənin daşıyıcıları olan bütün Qarpoqonların tapındığı, etiqad etdiyi istinad nöqtəsi var-dövlət, pul hərisliyidir. Qarpoqon obrazı Molyer üçün ilk növbədə sərvət hərisliyinin mahiyyətinin, bu xəstəliyin təbiətini sağıalmaz sindrom kimi cəmiyyətə təqdim etmək üçün vasitə idi. Hər nəsnənin mahiyyəti, gerçək təbiəti Molyeri lap gencliyindən maraqlandırmışdır. Hələ 7 il müd-

dətində təhsil aldığı illərdə o, Roma şairi Tit Lukresinin "Şeylərin təbiəti haqqında" poemasını fransız dilinə tərcümə etmişdir. Və təbii ki, onu bu tərcümə işinə cəlb edən başlıca səbəblərdən biri elə həmin "şeylərin təbiəti"ne olan ciddi maraq hissi olmuşdur. Onu əhatə edən "şeylərin təbiəti"ni bütün çıpaqlığı ilə sərgiləməyin yolu isə Molyer üçün ilk növbədə səhnədən, teatrdan keçirdi. Bu fikrin onun mənsub olduğu Poklenlər nəslinə üçün arzuolunmazlığı belə gənc ədibi yolundan döndərə bilmir. Soyadını dəyişib, Molyer ailəsinə götürməli olur. Və bu təxəllüs altında cəmiyyətdə olan nöqsanlara öz "gülməli poemaları" - məşhur komediyaları ilə ağır zərbələr vurmağa başlayır. Bilirdi ki, "Ciddi nəsihətin ən yaxşı nümunələri belə satıra ilə müqayisədə çox zəifdir". Bilirdi ki, "teatr böyük islahəddici qüvvəyə malikdir". Və Molyer ilk növbədə bu böyük islahəddici qüvvəyə malik teatrın, bədii, satirik gücün öldürücü zərbəsini hər cür xudbinliyə, xəsis, acgöz təbiətlərə qarşı endirirdi. O, komediyaları "insan nöqsanlarını maraqlı hadisələrin

nəqli ilə aradan qaldırmağa yönəlmiş gülməli poema" adlandırdı. Dövrün nöqsanlarını ortaya qoymaq onun bacardığı ən ümdə vəzifə, iş idi. Bu nöqsanlarsa, birmənalı olaraq, qırxaqıq həşərat, böv kimidir. Onun bir caynağını mənğirlədiyi sahədən qoparıncə, o biri caynağıyla yapışır. Birinin arxasınca o biri gəlir. Necə ki, xəsislik simvolu Qarpoqonun ardınca başqa bir coğ-

rafi ərazidə özünəməxsus, tipik xarakteri olan Hacı Qara peyda olur. İctimai quruluşlar dəyişir, ancaq hər yeni dövr özünün xarakterik, tipik Qarpoqonları, Hacı Qaraları üçün münbət mühitini də gətirməmiş olmur. Xəsis Qarpoqonların, Hacı Qaraların əsəbləri olan yeni iş adamları, sahibkarlar zümərəsi yetişir. Cəmiyyətin bu yeni təbəqələrinin gerçək obrazlarını ortaya qoymaq üçün yeni Molyerlərə, Mirzə Fətəliyə ehtiyac da bu yöndən yaranır. Hər birinin taleyini, sonunu eyni həyat gerçəklikləri izləmiş olsa da belə: Paris arxiyepiskopu Qarley de Şanvallon fransız Molyerin xristian adətincə dəfn olunmasını qadağan etmişdi... Əmmaməliyə Mirzə Fətəlinin müsəlman qaydasınca dəfnini əngəlləmişdilər. Hər iki sənətkarı allahsızlıqda suçlayıb dəfninə gəlməkdən imtina etmişdilər...

Görünür, cəmiyyətin ciddi nöqsanlarına ağır zərbə endirənlərin həyatını qısqanc, qısqır, xudbin, xəsis təbiətlər mütləq şəkildə izləməkdədir. Həyatın gedişi bu əksliklərin mübarizəsindədir. Çıxış yolu xəsisliyin, xudbinliyin qısırlaşdırılmasındadır!